

Čielggadandutkamuša oktiigeassu: Riikkaidgaskasaš árvoštallan álgoálbmogiid dieđuid rollas birasrievdádeami oassin dego dálkkádatrievdama vuostálastinnávccaid buorideamis ártkalaš guovlluin.

Čielggadandutkamuša ulbmilat ledje govttiláganat – vuosttás ulbmilin lei fállat áigeguovdilis dieđalaš árvoštallama das, makkár rolla álgoálbmogiid dieđuin lea vuoigáiduvvamis birasrievdadusaide. Nuppi dáfus geahččaluvvui árvoštallat, šáhtášiigo juoga daidda dieđuide vuodđuduvvi ceavzinstrategijain vuoigáihuhttit ja heivehit guovlluid gaskas, jos sierra čoavddačánusjoavkkuid ovddasteaddjit čohkkejuvvot oktii sierra nannámiin. Ulbmilin dalle livččii lonohaddat vásáhusaid ja hálddašannmálleveardádallamiid. Dá almmustuvvo dutkamuša oktiigeassu. Olles raporta lea lohkan láhka diehtofierpmádatčujuhussas sharingknowledge.net.au

1) Ártkalaš guovllu iešvuohtan leat álo leamašan molsašuddan ja rievdadeapmi. Álgoálbmogiid máhttu heivehuvvat davveguovlluid dilálašvuođaide boahá buoremusat ovdan jahkeáigodagaid jámma lotnašuvvamis. Dálvi ja geasi dilálašvuođaid molsašuddan lea dán lotnašuvvama guovddáš iešvuohtan. Nuppi dáfus fuođuid ja guoli fidnen ja nállemolsašumit leat váikkuhan jahkásaš lotnašumi ritmaide ja ceavzimii. Guolasteamis ja meahcasteamis lea bággu heivehuvvat daidda rievdadusaide jámma. Lea leamašan váddásut einnustit eallenálemolsášumiid go jahkeáigodagaid molsoma. Maŋemuš áiggiin rievdadusat davi dálkkádagas ja dálkkiin leat dagahan luonddodilálašvuođaid, mat leat spiehkastan hájánuvvon molsašumis. Dát leat maŋemuš áiggiid, historjjálaš áiggi molsašuddama rájiid olggobealde. Ártkalaš guovllu álgoálbmogat leat diđolaččat dain rievdadusain, danin go sii leat leamašan vuosttásin áicamin dilálašvuođaid spiehkastagaid veaháziid mielde. Spiehkastagat leat čujuhan stuorat rievdadusa leamen jođus. Álgoálbmogat leat máiddái bures diđolaččat dieđalaš ja joavkomediaid beroštumis dálkkádatrievdadeapmái. Vuhtton rievdadusat fuođuin ja luonddodilálašvuođain dulkkojuvvo dán sivas dávjá dálkkádatrievdama maŋemuš dihttonvuohkin. Oktasaš earenomáš áicca geardduhuvvo ođđasit ja ođđasit guovllus guvlui, mánggaid álgoálbmogiid oaidninvugiid čoaggan dutkamušaid ja čielggadusaid boadusin: dálki rievdá, árbevirolaš einnostonmearkkat ja –vuogit eai šat doala deaivasa.

Dieđalaš dutkamuš ártkalaš guovlluin lea leamašan viiddis. Dat nanne dan, ahte stuorra birasrievdadusat leat jođus. Ártkalaš birasrievdadusa váikkuhusaid árvoštallanraportta (Arctic Climate Impact Assessment) almmustuvai 2005:s. Raporttas lea ollislaš árvoštallan dálkkádatrievdadusa váikkuhusain davi guovlluin. Dat sistisdoallá maiddá kápihtala álgoálbmogiid oaidninvugiid ja aiccástagain.

Alaskas, dego eará sajiin máilmmis, álgoálbmogiid diehtu lea oassin báikkálaš olbmuid árgabeavvis ja vieruin. Sii geavahit dán dieđu ja ođasmahttet dan oassin beaivválaš doaimmain. Nuppiin sániin sáhtttá árvoštallat, ahte álgoálbmogiid diehtu lea ealli ja geavahus vieruin. Dat lea deahálaš oassi kultuvrras.

Kanada ártkalaš servožiin álgoálbmogiid dieđut geavahuvvot viidát vuoigáiduvvama olláshuhttimii. Dás gávdnojit ollu ovdamearkkat. Dat laktasit eanemusat meahcásteapmái ja eatnamiid geavaheapmái ja ceavzindáiduide. Dasa lassin dat čatnašuvvet fuođuid meriide ja hálddašeapmái.

Sápmelaččaid dieđuid rolla vuoigáiduvvamis molsašuvvá njealji nášuvdnariikka guovlluin, gos sii ellet. Dálkkádatrievdan árvoštallo áittan, muhto dat lea dušše okta áitta eará áitagiid searvvis. Eará bággejuvnon rievdadusat vásihuvvot dávjá ollu deahálabbo fuollan go dálke- ja dálkkádatrievdan. Sápmelaččat leat diđolaččat ráddjemiin ja doaimmain, mat eastidit sin vuoigáiduvvama jođanit rievdi máilmmis.

Alaskas álgoálbmogiid diehtu átnojuvvo árvvus luohtehahti gáldun. Dan oinnolašvuohta servodagas lea lassanan. Hástalusnan leage, mo dieđu sáhtášii geavahit doarjun dihtii konkrehtalaš vuoigáiduvvandoaimmaid. Báikkálaččaid hálddašan- ja vuoigáiduvvangeavadagaid duodásteapmi ja ovdanbuktin lea dárbbášlaš vai sáhtášii čujuhuvvot, ahte álgoálbmogiid dieđuin leat maiddá eará rollat go dušše leahkit oassin virgeolmmošmearradusaid dahje dieđalaš dutkama. Joatkkadutkamušain sáhtášii čielggaduvvot, mii cakkada vuoigáiduvvama sierra guovlluin. Šáhtášii maiddá árvoštallat

gokko vuoigáiduvvan dárbbáša lassedieđuid. Nuppi dáfus livččii miellagiddevaš čielggadit gokkogis dárbbášuvvojit dat dieđut dego álgoálbmotdieđut, mat eai leat fidnejuvvon fárrui vuoigáiduvvandoaimmaide njuolggadusaid, sosialalaš dahje ekonomalaš ráddjejumii dihtii. Lassedutkamušaid lassin dárbbášuvvojit doaimmat, maiguin álgoálbmotovdasteaddjit livžže beassan veardádallat iežaset vásáhusaid Alaskas ja maiddá riikkaidgaskasaččat.

Kanada davvin árbevirolaš oahppama ja vieruid doarjun ja daid laktin oassin virggálaš skuvlejumái lea leamašan mávssolaš ja deahálaš nuppástus. Dainna lágiin geahččaluvo vástidit árbevirolaš dieđu ja oahppanmetodaid botkeheimiide. Ovdamearka dihtii nuoraidleairrat, mat ordnejuvvojit meahcis sáhttet boahhtevuođas duođastuvvot hui deahálažžan álgoálbmotdieđuid joatkkeavašvuođa hárrái. Sáhttit árvoštallat, ahte bálkábargu ja orron gilážiin meahci ektui laska. Maiddá eará servodatlaš ja ekonomalaš fenomenat nannejit dan áddejumi Kanada Ártktisas.

Nutedla, tšukčiid nomádasearvoš Vuolle-Kolimas Saha repulihkas, nuortadavvi Siperijas vuođđudii nomádaskuvlla jagis 2002. Guovllu jiehkku suddá garra leavttuin. Skuvlla vuođđudeapmi lea historjijálaš geahččaleapmi ceavzit servoža iežas eavttuid mielde. Seammás Nutendlas geahččaluvo dáhkidit tšukčiid dieđu ja sivilisašuvvna váimmusoasseguovlluid seailluheapmi. Nomádaskuvlla vuođđudeami lágan geahččalemiid galggašiige fuopmášuhttit buot vejolaš láhkai, danin go daid vuolggasadi lea servoža iežas dáhttu. Dainna láhkai garvvojuvvo olgobeal olbmuid headušteapmi ja kontrolla.

2) Alaskas čoggojuvvon vástádusat cavgilit beroštumis stuorra riikkaidgaskasaš dáhpáhusa ordnemii. Okta vástideddjiin vástidii: “Mus livččii miella gullat, mo eará sajiin stáhtat dorjot servodagaid ja álgoálbmogiid vuoigáiduvvanvejolašvuođaid.” Vástideaddjit deattuhedje, ahte sis lea maiddá beroštupmi dieđuid juohkimii ja hálidedje oahppat earáid vásáhusain. Dávjá servodaga vuogáiduvvanvejolašvuođaid ovdanbuktin áddejuvvui mávssolažžan, gulloš dasa álgoálbmotdiehtu dahje ii. Vuoigáiduvvan lea lohtaneamen oassin álbmotságastallama. Seammalágan dilálašvuođain ealli olbmuid dieđut ja vásáhusat veahkehivžže daid vejolašvuođaid ja jurdagiid čielggadeamis, mat leat geavahusas. Uhcibuččainge livččii vejolaš lonohaddat vásáhusaid oktasaš fuolain ja ovddidivžžo ođđa vejolašvuođat ja jurdagat.

Vástideaddjit eai earenomážit válljen ovttá dahje mángga dáhpáhusa ortnemiiid gaskkas. Lea anggas árga árvalit, ahte stuorra riikkaidgaskasaš dáhpáhusas livččii stuorat váikkuhus go mánggáin guovllulaš dáhpáhusain. Dasa lassin ovdanboahtti jurdagiid mearri sáhtášii leat seammás stuorat. Maiddá joatkkadeaivvadeapmi moatte jagi siste dáhpáhusa maŋŋá šahtášii leat vuogas jurdda. Dainna lágiin oassálastit livžže beassan lonohallat vásáhusaid heivehuvvon jurdagiin. Deattuhuvvui maiddá, ahte lea deahálaš oazžut mielde doarvái ollu giliid olbmuid searvat. Dát olbmot sáhttet dainna lágiin juohkit njuolga iežaset luonddu mearkkaid áicagiid ja vásáhusaid. Maiddá jurdagiid lonohaddama dihtii didolašvuohta vásáhusaide vuođđuduvvi dieđuin lea deahálut go eai masage laktašuvvi jurdagat.

Kanada álgoálbmotorganisašuvvnaid ovddasteaddjit ja universitehtadutkit geat ledje mielde, oppalaččat ledje dan mielas, ahte riikkaidgaskasaš dáhpáhus ovddidivččii dán ášši ja livččii miellagiddevaš vásáhus. Vuođustussan dan áššái lei ee. dat, ahte lea dárbu skuvlet ja ráhkadit fiepmádagaid giliid olbmuid gaskii juste dan fáttás sihke ceavzin- ja vuogáiduvvanvejolašvuođaid deattuheapmi. Dát vásihuvvui deahálažžan dan sadjái, ahte dahkkošii ráportalágan lánkonišvuohti, gos duođástuvvošii makkár negatiivvalaš áššit “vedjet” dáhpáhuvat. Álgoálbmogiid máhttu, sitkáivuoha vuoigáiduvvat luonddu rievdadusaide fuopmášuvvui deahálaš ja positiivvalaš referensarápmán, mainna olbmot geasuhuvošedje searvat. Dasa lassin vástideaddjit maiddá vásihedje deahálažžan máilmmi eará álgoálbmogiiguin dáhpáhuvi dálkkádatovttasbarggu. Sis ledje jo dál vásáhusat álgoálbmogiid oktasaš hástalusain ja jurdagiid lonohaddamis sierra nannámiid gaskkas. Deattuhuvvui maiddá, ahte jos riikkaidgaskasaš dáhpáhus válmmaštallojuvvo, de galggašii garvit seammalágan álgagiid ruossalasvuođaid. Háliduvvui, ahte dáhpáhus ordnejuvvo oalle uhccin vai jurdagiid lonohallan ja ságastallamat servožiid ovddasteaddjiiguin ja čoavddadutkiid gaskkas čađahuvošedje. Evttohuvvui maiddá, ahte galggašii vuođđudit uhcá bargojoavkku válmmaštallat dáhpáhusa, mii veardádallá ja suokkardallá dálkkádatrievdama, servožiid hávváiduvvama, vuoigáiduvvama ja sitkáivuoha álgoálbmogiid gaskas birra máilmmi. Oktasaččat fuopmášuvvui, ahte dáhpáhus galggašii giddet fuopmášumi teorija ja dutkamuša sajis geavahussii ja vásihuvvon, buriid čovdosiidda.

Ruošša bealde vástideaddjit jerre, ahte mii loahpa loahpas rievddašii, jos oassálastojuvošii dáhpuhussii? Ášši vásihuvvui earenomážit deahálažžan, danin go álgoálbmogiid sosialalaš ja polihtalaš referensarámat leat dál jo oalle gáržžit. Dasa lassin máinnašuvvui, ahte riikkaidgaskasaš organisašuvvna cuoiggodeamit sáhtášedje dagahit reakšuvnnaid válddi doalli olbmuid gaskas. Álgoálbmogiid ovddasteaddjit gártašedje váldit daid reakšuvnnaid vuostá. Máinnašuvvui maiddái, ahte lea deahálaš meroštallat, gii ásaha ulbmiliid, referensarámaid ja ságastallama vejolaš ođđa álgagis. Vástideaddjit maiddái jearahedje, ahte makkár ávki dáhpuhussii oassálastimis livččii daidda dálkkádatrievdama vuosttásin vásiheamen álgoálbmogiid ovddasteddjiide (badjeolbmot, nissonat, meahcásteaddjit, guolasteaddjit), geaid jienat eai gullo riikkaidgaskasaččat, muhto dustejit vuosttásin báikkálaš váikkuhusaid?